

HAGYOMÁNY, SZIMBÓLUM, IDENTITÁS Falukapuk Orbaiszéken

1. Bevezető

Az Orbaiszék falvain átutazónak feltűnhetett, hogy több település főútján nagyméretű, gazdag díszítése miatt székely kapunak vélhető faragott díszkapu alatt halad el a forgalom. Az egyre több településen és egyre több változatban elterjedt, székely motívumok felhasználásával faragott nagyméretű építmények a családi porták előtti klasszikus székely kapuk nagyobb társadalmi formációt, községi méretű gazdaságot szimbolizáló analógiái. A térség történeti előzményeire visszatekintve talán nem meglepő, hogy a falukapuk 21. századi reneszánszának kibontakozása Háromszékhez, azon belül pontosan Orbaiszékhez kötődik.¹

A *falukapu* kifejezést nem abban a klasszikus néprajzi értelmében használom, amely az egykori falu köré font sövénykerítést a községi utaknál megszakító nyitható kapukat jelezné, olyan kettős funkciójú építményekként, melyek szerepe egyfelől a határ védelme a csatangoló állatok okozta károktól, másfelől a falu védelmének, ellenőrzésének biztosítása a váratlan behatolókkal szemben.² Ezek a települések határát jelző és gazdasági integritását biztosító falukerítések Európa-szerte már a középkor-

¹ Egy korábbi dolgozatban röviden bemutattam a falukapuk állításának háromszéki mozgalmát. KINDA István 2006, 272–287. Ebben a dolgozatban a falukapuk reneszánszának Orbaiszékre vonatkozó adatait kiegészítve és aktualizálva adom közre. A kéziratot 2008-ban zártam le.

² Ez az építmény főleg irtvány eredetű településeknek, olykor halmaztelepüléseknek, de sorfaluknak vagy utcás faluknak is jellemzője volt. A kapura ór felügylet. BÁRTH János 1979, 30–31.

ban igen elterjedtek voltak, a székelyföldi falukapu történeti előzményei tehát a középkori Magyar Királyság idejére nyúlnak vissza. A 'falukapu', 'mezőkapu' értelmű *tanorkapu* 'szántóföld a kertek mögött', 'bekerített rét, kaszáló' jelentésű *tanor* előtagjának felbukkanására már a 14. századból van példa.³ A kutatások azt jelzik, hogy az egyre jelentősebb védelmi funkcióval épített közösségi kapuk alkalmazása elterjedt volt a magyar nyelvterület egészén: nemcsak a középkori Magyarország településeinek határában,⁴ a rendtartó székely falvakban,⁵ de még moldvai településeken is álltak.⁶ Ezeket a különös fontosságú kapukat a települések lakói közösen használták. Az egyszerű, ácsolt építmények kizárólagos funkcionalitásuk miatt nem rendelkeztek díszítő elemmel.

A széleskörű társadalmi-gazdasági változások és főleg az ipari jellegű fejlesztések a 19. század közepére – a 20. század elejére a falukapuk lassú eltűnéséhez vezettek, s ahol még valamilyen állapotban fennmaradtak, ott a lakosság már többnyire csak szimbolikus határjelzőként tartotta nyilván. A 20. századi néprajzi-művelődéstörténeti kutatások egy-egy településen leggyakrabban már csak az egykori falukapuk helyét és közösségi emlékét adatolhatták, szerencsésebb esetekben a falut körülölelő gyeptűt jelző földhányást figyelhették meg.⁷ Eltűnésük a régi világ letűnésének hosszasan folytatásával együtt lassan ment végbe, ha figyelembe vesszük, hogy székelyföldi utazásai során a 19. század utolsó harmadában már Orbán Balázs is jelezte: az egyre ritkuló falukapuk már csak „inkább ékítményül, mint szükségből állnak”⁸ a települések határain. Henri H. Stahl az 1930-as években Vráncsa eldugott hegyvidéki falvait járva figyelt fel arra a szimbolikus határra, amely a szokatlanul elzárt vráncsai hegyvidéket elválasztja Románia többi részétől: „a belépést erre a vidékre egy kapu jelezte, melyet ki kellett nyitnod, s becsuknod magad után, bár kerítésnek nyoma sem volt. Tisztán jelképes kapu volt tehát...”⁹

A *Magyar Néprajz IV.* kötet Bárány János által megírt fejezete a modernizációs folyamatokkal magyarázza a középkori határhasználatra emlé-

³ Pontosan 1337-ből. LUKÁCS László 2002, 35.

⁴ TAKÁCS Lajos 1987; LUKÁCS László 2002, 35–45.

⁵ IMREH István 1973.

⁶ IMREH István – SZESZKA ERDŐS Péter 1978, 195–207; SZABÓ T. Attila 1980, 343; HALÁSZ Péter 1997, 14–18.

⁷ LUKÁCS László 2002, 35–43.

⁸ ORBÁN Balázs 1868.

⁹ STAHL, Henri H. 1992, 137.

keztető sajátos határelem fokozatos eltűnését: „a falukerítések és falukapuk fölött lassan eljárt az idő. A 20. század első felében már útjában álltak a terjedő motorizációnak és a korábbinál jóval élénkebb közúti forgalomnak. Ezért felszámolódásuk, eltűnésük elkerülhetetlenül bekövetkezett.”¹⁰

Dolgozatomban a klasszikus néprajz fókuszából kilépett, új kulturális környezetbe helyezett, újszerű funkcióval felruházott falukapuk reneszánszát – módszertanilag követve a vizsgálat modernizációs folyamatok által „elsodort” tárgyát – a kihívásnak megfelelően komplexebb és pontosabb interpretációval kecsesítő kulturális antropológia módszereivel vizsgálom. A posztmodern jelen falukapu-állító mozgalmának eseményeit vizsgáló tematikus kérdéseim: milyen közvetlen történeti előzményei vannak a faluközösségeket szimbolizáló faragott építményeknek? Van-e átmenet a múltba ágyazott kultúrelem és mai megfelelője között? Milyen igények és felismerések hívták életre a falukapu-állítás 21. századi mozgalmát? Milyen határokat jelez, területi, avagy mentális választóvonalaként tételeződik-e a 21. században a faragott építmény? Az identitások milyen szintjeit kapcsolják össze állítóik a fizikai objektumon keresztül, szimbolikus síkon milyen képzeteket forgalmaznak ezekről?

2. A kapu mint szimbólum

Ha a kapu 'átmenet' jelentés köré szerveződő szimbolikájából indulunk ki, akkor az elsősorban küszöb, ami összeköt és elválaszt, a belső élet védelmét biztosítja a külvilággal szemben.¹¹ A kapu átlépése ősidőktől fogva sajátos jelentéssel telített rituális mozzanat. Az átmenetiség archetípusának szertartásos jellegét modern, deszakralizálódó kultúránkban is megtalálhatjuk. A köztes állapot tárgyiasításának számos aspektusát elemző szakirodalom a rituális határátlépés vagy kapu alatti áthaladás jelenkori vonatkozásában a diadalív állítására hívja fel a figyelmet. A második világháború idején állított diadalívek komplex jelentést hordoztak: „Akár a primitívek kapui, ez is két világot választ el. Harcba induláskor alatta vonul ki a katonaság, maga mögött hagyva addigi világát. Belép egy olyan világba, ahol a gyilkolás, az agresszió természetes, sőt normaértékű. A há-

¹⁰ BÁRTH János 1997, 48.

¹¹ JANKOVICS Marcell 2000, 107–108.

ború befejeztével ugyanezen szimbolikus kapun vonul vissza a katonaság, maga mögött hagyva a háború vad világát. Ekkor ismét a berukkolás előtti »rendes« törvények lépnek életbe.¹²

A két, merőben ellentétes világ közti átmenet kontrasztjaként, a második bécsi döntést követően, 1940 szeptemberében a dicsőséges felszabadító magyar seregeknek a belső, békés „magyar” világba történő belépése öröme Háromszék településeinek utcáin, főterein virággal díszített diadalíveket, díszkapukat emeltek.¹³ Horthy Miklósnak a visszacsatolt országrészekre történő bevonulása alkalmával nemcsak Erdély-szerte állítottak díszkapukat, de még a Felvidéken is.¹⁴ A legtöbb háromszéki településen rövid idő alatt rögtönzött építmények kevés kivétellel faragatlan fából ácsolt, az élő mesterségbeli tudás birtokában a székely kapuk darabjainak illesztéseit, arányait tükröző kapuk, lényegében faragott nagykapu-ívek voltak. Ácsszerkezetük követte a háromszéki székely kapu arányait, s mivel rövid idő alatt készültek, nem minden esetben volt idő a kifaragásukra, hanem virággal borították. A „magyar világ” euforikus hangulatának és szilárd struktúrájuknak tulajdoníthatóan a legtöbb településen az 1940–1944 közti háborús időszakban diadalív/falukapu szerepet töltöttek be, mint például Kézdivásárhely bejáratánál, Zabola vagy Kovászna központjában. A második világháború után visszarendeződő román világban maradéktalanul eltávolították vagy megsemmisítették a „kicsi magyar világ” legtöbb helyi emlékét.

3. Orbaiszék falukapui

A falukapuk háromszéki történeti analógiáinak vizsgálata és az adatközlők beszámolóit alapján úgy vélem, hogy a jelenlegi faragott díszkapuk közvetlen előzményei az 1940-ben ácsolt diadalívek.¹⁵ A 21. századi kapuállítás egyfajta megszakított állapot folytonosságának érzetét kelti. Annak

¹² HEGYELI Attila 2004, 15.

¹³ Zabolát szeptember 13-án érték el a magyar csapatok, ahol „díszkapuval, bensőséges ünnepségen köszöntötték a bevonuló katonákat. Előkerültek a paplanokba varrt régi, angyalos, koronás címerű magyar zászlók, a díszes népviseletre kokárdát tűztek.” POZSONY Ferenc 2002, 62.

¹⁴ L. JUHÁSZ Ilona 2005, 21.

¹⁵ A Pozsony Ferenc professzorral folytatott beszélgetések is ezt erősítették meg.

ellenére, hogy a települések belső tereiben csupán három-négy évig jelen lévő építményeket hatvan évnyi hiány váltotta fel, több orbaiszéki faluban – konkrétan Zabolán és Szörcsén – a kapu *visszaállításáról* beszéltek, amely egyben azzal a törekvéssel párosult, hogy a frissen faragott díszkapu lehetőleg az egykori diadalív helyén építsék fel.

Orbaiszék központi településén, Kovásznán szerencsés módon ma is megcsodálható az az 1940-es magyar bevonulásra ácsolt és faragott díszkapu, amely jelentős történeti és kulturális értéke miatt ma már műemléknek minősül. Jelenleg a református templom kertjében áll az 1848–1849-es szabadságharc emlékműve környezetében. Az oldalára helyezett rézplakett felirata: „Ez a díszkapu először 1940 szeptember 13.-án volt felállítva a város főterén.” Díszkapu jellegét igényes faragása mellett áttört hónaljszerkezete és galambbúgos tetőzete is hangsúlyozza.

2003-tól kezdődően Orbaiszéken megjelentek és a tetszetős példa során egyre inkább elterjedtek a megyei és községi utakat átívelő, a forgalomhoz igazítva óriási méretűre ácsolt faragott díszkapuk. Kivitelezésükben a faragott jelleg játszotta a fő szerepet, amely fokozatosan a székely entitással azonosítva olyannyira felértékelődött, hogy pusztán önmagában, az elkészült termék rendeltetésétől függetlenül identitás-reprezentáló mesterséggé emelkedett a köztudatban. Ezt jelzi, hogy némely településen a frissen készülő emlékművek vagy közhasználati építmények faragott jellege esetén (pl. a gelencei buszmegállók hántott farönkökből ácsolt óvóhelyei) azok avató eseményét a készíttetők és a média – létezésének újabb bizonyítékként – a kapuállító mozgalom erőterébe sorolták.

A Kovásznán meglévő kisebb méretű diadalívhez hasonló funkcióval Zabolán, Zágomban és Gelencén 2003-ban felállított díszkapu ötletét hamarosan más orbaiszéki települések is követték: 2004-ben Papolc és Szörce állíttatott kaput, 2005-ben Zabola önkormányzata újabb, kisebb méretű kaput emelt a temetőbe vezető utca bejáratánál, 2007-ben Haraly és Kommandó állított falukaput, s a Háromszéki Magyarok Világtalálkozója alkalmából Kovászna város két bejáratánál magyar nyelven – rovásírással is kódolt – feliratozott faragott kiskapukat helyeztek el a helységnevtáblák szomszédságába. Az új tanévkezdésre időzítve Barátoson az

iskola udvarán ünnepelték a tudás kapuját szimbolizáló kisebb méretű faragott alkotást.¹⁶

A falun belüli elhelyezést tekintve a falukapuk különböző jellegű – de mindenképp kiemelt jelentőségű – térrészekben épülnek. Orbaiszéken a legáltalánosabb gyakorlat szerint a falu szélén, illetve a falu adminisztratív központjában állítják fel a díszkaput.¹⁷ Az orbaiszéki települések bejáratánál álló faragott *falukapu* impozáns méretei által a mögötte húzódó közösség értékrendjét tükrözi, s egyben az állíttató település nevét és a közösség által megfogalmazott üzenetet vagy szellemi útravalót közvetít az arra haladó számára (Kovászna, Zágon, Papolc, Gelence, Haraly, Kommandó). A kovásznai 1940-es diadalív és a Zabolán felállított nagyméretű faragott kapu a központban, a templom és a köréje szervezett különlegesen erős emocionális töltetű emlékpark (1848–1849-es emlékmű, a település világháborús áldozatainak emléke, a település nagy szülöttének – Mikó Imre – mellszobra) közelében lett felavatva, fokozva a térszerkezet jelentőségét.

A zágoni falukapu 2002-ben megkezdett munkálatai során kivitelezők, a csernátони népművész Haszmann család faragómesterei az eredetiségre törekedtek, a hagyományos forma és mintakincs alkalmazására, a méretek arányos növelése mellett a hitelesség megtartására. A *székelynek* nevezett faragott díszkapuk szerkezete a legtöbb kapun azonban a módosult funkció és a látványosság fokozása miatt jelentősen változott. A szimmetria megtartása érdekében több faluban kettős kiskapunyílásokat alkalmaznak, mely természetszerűen nem jellemző a hagyományos építésű székely kapukra. Az alkalmazott szimbólumok között a nap, hold és a csillagok, a kapuzábékon kígyózó életfa található. A hónaljkitések és a

¹⁶ Ebben a dolgozatban csak az orbaiszéki eseményeket dokumentálom. Kiegészítésként – a teljesség igénye nélkül – jelzem, hogy rohamosan gyarapodik azoknak székelyföldi a településeknek a száma, amelyekben szimbolikus faragott díszkaput állítottak az utóbbi néhány évben: falukaput Torján, Menaság bejáratánál, Szentkatolnán, Futásfalván, Márkosfalván, Csíkszentdomokoson, Kisborosnyón találunk, településjelző faragott kiskaput Vargyas, Sepsikőröspatak, Kálnok bejáratánál, temetőkapuként Kézdiszentlélek és Nagyborosnyó választotta a faragott fakaput.

¹⁷ Bevallottan orbaiszéki – a gelencei – minta ihlette a kapuállítás érdekes csíkszéki példáját. Csíkszentkirály és Csíkszentmárton közt félúton egy letérőnél – az ún. Akó-kapunál – is egy nagyméretű faragott kapu áll, építtetője a mögötte húzódó három Fiság menti közbirtokosság: Csíkszentgyörgy, Menaság és Bánkfalva. Ebben az esetben a faragott díszkapu egy egész völgynek – lényegében egy néprajzi kistájnak – a küszöbe. A kaput 2004-ben avatták fel.

kaputükör díszítménye a zágoni falukapun rátétes és faragott technikával készült, a többi kapu faragói az azonos részek kidolgozásakor a látványosabb faragott és áttört szerkezetet részesítették előnyben. A két hónaljkités által kialakított háromszögű táblába egyik oldalon áttört technikával a nap, a másikon a hold és három csillag motívuma jelenítődik meg. A népművészet piacra termelésének buktatóit, a megrendelés határidős teljesítésének veszélyét jelzik az olyan félresikerült megoldások, mint például a papolci (Kézdiszéken pedig a szentléleki) kapu nap–hold szimbólumának alkalmazása, amely során a holdkaréj a Háromszék címerében rögzített hagyománytól eltérő módon a kapu mezejéből kifele hajlik. A zsindelezett, galambbúgos tetőszerkezetre (az ún. madárbaktatóra) felekezeti szimbólumok – a katolikus kereszt és a református kopja – kerülnek. Egyes felekezeti településeken mindkettőt alkalmazzák.

Érdekes elmozdulás figyelhető meg a hagyományos magyar nyelvű feliratozásokkal kapcsolatban: kevés helyen üzennek a „világ legismertlenebb nyelvén”¹⁸, székely rovásírással; általános – a magyar–román együttélésnek megfelelően – az esetenként csupán protokolláris jellegű kétnyelvű üzenet,¹⁹ ráadásként megjelenik a modern piaci, turisztikai igényekhez igazított német és angol nyelvű feliratozás is. A nyelvi kódok idegenforgalmi és turisztikai szempontokat lebegtető bővítését a székely véleményformálók összeegyeztethetetlennek tartják a kapu tradícióba ágyazott székely identitásával, s ezt az álláspontot – a tágabb régióból származó példa alapján – a magyar nyelvű sajtó is megerősíti. „A bálványosi Vár vendégfogadó mellett álló, székely motívumokkal díszített kapun román és magyar nyelvű felirat köszönti a vendégeket. E kapu Háromszéken a talpnyalás egyik mesterpéldánya. Kérdés: a faragómester megtudná-e mondani, kitől tanulta, hogy a székely rovásírást a románnal fel lehet cserélni?” – áll a *Rovásírás helyett román köszöntő (Szóvá tesz-szük)*²⁰ című rövid, velős cikkben, amelyet a díszkapu „Vin, pâine, pace” felirata által gerjesztett indulat szült. Az érzelmi vonatkozások elsődlegességét és a megrendelő etnikai hovatartozását tükrözik a kapukra rótt költői idézetek, melyek – egyelőre – kivétel nélkül magyar nyelvűek.

¹⁸ A zágoni közösség kapura vésett üzenete kizárólag székely rovásírással készült.

¹⁹ Papolcon például az egyik kiskapu magyar felirata: *Áldás a bejövőnek / Béke a kimenőnek*; a másiké: *Bine ați venit / Drum bun*. A nagykapu üzenete az egyik felől: *A haza mindenek előtt*; a másik oldalon: *Ember küzdj és bízva bízzál*.

²⁰ *Háromszék*, 2007. nov. 1.

Háromszéken a sorozatos kapuállítást kívülről figyelő vélemények szerint a kapuk nem nevezhetők hagyományos értelemben vett székely kapuknak, amelyeken kiütözik a minta elbizonytalanodása, az arányok felbomlása; tehát nem „eredeti”, nem ún. székely kapuk, hanem székelyek által faragott díszkapuknak minősülnek.

„A községek egymással versengve építetik a falukapukat. Az eddigi verseny »méretre« is ment, aminek a néprajzosok nem mindig örvendenek²¹ – jelzi a sajtó. Néprajzusként kiemelem, hogy a székely népi kultúra dinamikus, adaptáló természetű, amelyet a megrendelések függvényében lehet pozitív, értékkeremtő és ellenkező, kevert-zavart népművészet felé irányítani. Mivel a kapuállítások mindig felülről érkező igény eredményei, néprajzusként is támogathatónak tekinthetnénk az ellenőrzött eredetű, a szűkebb régióra, a falura jellemző tradicionális motívumkincs felhasználásával, a kapufaragás tudományában való jártassággal készített kapuk állítását. Már csak azért is ajánlható ez, mivel a megrendelések gyors kielégítésének később visszafordíthatatlan következményei vannak: leggyakrabban nyers, nem kellő igényességgel kiválasztott fából készülnek a kapuzábék, így a száradás következtében legtöbbször erősen összehasadozik, meghajlik, elcsavarodik. Például alig három évvel a szőresei falukapu avatása után annak lábai egymással ellenkező irányban görbültek el, az alatta elhaladók pedig bizonytalanul tekintgetnek fel a meghajolt, ferdén álló hatalmas galambbúgos tetőre. Ugyanígy a nagyon elferdült, nem egészen három éves zabolai faragott temetőkapu is lassan már nem válik díszére a településnek, ellenkezőleg, a fúró-faragó székely népművészet negatív példájává degradálódik.

Az egységes szimbólumrendszer struktúrájának széthullását az egyes vidékek motívumainak keverése, megújítása is kiválthatja. A cifrasági versenyben ugyanis jól megfigyelhető a különböző minták keverése, a díszítés túlzásfoltossága, a készítés technikájának gépesítéssel történő modernizálása. Ha figyelembe vesszük, hogy egyes székelyföldi régiókban ennek a tendenciának már több évtizedes tradíciója van, még mindig megelégedéssel nyugtázhatjuk egy-egy vésőhiba felfedezésekor az orbaiszéki kapuk manuális faragásának tényét. Barabás László 1988-ban a Sóvidékről már jelezte a hagyományos kapufaragás technikájának modernizációját, s ezáltal a mestermunkák értékválságát: „Két

²¹ *Háromszék*, 2007. máj. 30.

szomszédfalusi iparos pedig gépesítette nemcsak a kapu ácsmunkáját, hanem díszítését is: a minták közeit kimaratják, majd kézi munkáit lecsiszolják. Gyorsan, sietve, szinte futószalagon készülnek kapuik a szovátai és környékbeli megrendelőknek.”²²

4. Kapuavatók multietnikus környezetben

A történelmi folytonosság megteremtésének motivációja mellett számos aktuális, mondhatni *modern* indíttatás és jó értelemben vett érdek játszik közre a falukapu-állítás szándékában, melyek közül kiemelem a politikai, a kapcsolati és a szimbolikus tőke halmozását, a jó reklámfogást, amelyeket szimbolikus síkon a lokális közösség hagyományos értékeivel és jövőre irányuló aspirációival konnotálnak. Mindez elsősorban egy felülről irányított, a település adminisztratív/politikai vagy értelmiségi elitjének szándékát tükrözi, amely az egész közösség szimbólumává az ünnepléses külsőségek közt megszervezett kapuavató eseményen teljesebbé válik.

Az avatókat az egyfajta „kitalált hagyományként” megszervezett falunapok ünnepére időzítik, ezzel adva megfelelően nagy nyilvánosságot és jelentőséget az alkotásnak. A falunapok az újonnan megkonstruált jelképek – kopjafák, székely kapuk, zászlók, címerek, emlékművek – felszentelésével mutatja fel a település sajátosnak vélt értékeit.²³ Az ünnepre összegyűlt falubeliek mellett nagy számban vesznek részt környékbeliek, elszármazottak, külföldi testvértelepülések küldöttségei is. Ebben a kulturális mezőben a faragott kapu az együvé tartozás, a közös gyökerek és a közös jövő szimbólumává válik. A közösségiség kifejeződésén túl a faragott kapu identitástermelő és -megerősítő jelleggel bír. Például a Zabola magyarok lakta központjában emelt falukapu 2003-as felavatásán a helyi magyar és román közösség is jelen volt papjaik, értelmiségijeik és politikusaik társaságában. Ebben a multietnikus környezetben a falu kapuja a szolidaritás és az együttélés szimbólumává vált. A szörcesei avatón a közösség polgármestere ünnepi beszédében arról beszélt, hogy a falu életében a *Szörce ünnep*e elnevezésű falunapok határkövet jelentenek, a visszaállított székely díszkapu pedig a falu identitását fogja hirdetni az elkövetkező

²² BARABÁS László 2000, 76–77.

²³ POZSONY Ferenc 2006, 279.

időkben, és az itteniek életét, nyitottságát, befogadókészségét jelképezi. Zabolán a 2005-ös év november elsejére, halottak napjára időzítették a második – az előzőnél ugyan szerényebb, de új funkcióval felruházott – díszkapu felállítását a temetőbe vezető utca elején, amelyet az ötlet eredetiségének megőrzése, valamint a követhetőség és a rivalizálás elkerülése/megelőzése érdekében az utolsó pillanatokig teljes körű titok övezett.

A faluközösség identitása a székely kapu multikulturális társadalmi kontextusába ágyazva az avatás alkalmával csupán lokális önazonosságot jelent. Kérdés lehet, hogy mit jelent a székely településeken élő román lakosságnak a székelyek által faragott, a székely tradícióba illeszkedő, magyar (vagy éppen székely rovásírásos) feliratú és a történelmi magyar egyházak szimbólumait magán viselő, ráadásul a falu magyar térfelén felállított díszkapu, amelynek avatásánál egyenlő félként, házigazdaként asszisztálnak, viszont az ünnepi külsőségeket követően visszavonulnak a saját dominanciájú térrészbe. Nem bizonyított az sem, hogy válhat-e egy székely-magyar sajátosságokat ötvöző kultúrelem az ugyancsak itt élő román és cigány lakosság szimbólumává?²⁴ Külső perspektívából, a nyugati turista szemével nézve az itt felállított falukapu mint jelkép a hivatalos avatóünnepség kétnyelvű konferálása ellenére kizárólag az erdélyi település székely lakosságát szimbolizálja. A székelyföldi kutatások azt példazzák, hogy az ünneplési gyakorlatok során egy közösség konvencionális jelképrendszerében a ki nem mondott, maguktól értetődő jelképek értékeit közvetítenek és cselekvéseket modellálnak, viselkedési szabályokat írnak elő, amelyekben keresztül egyben identitásmodellt is kínálnak a közösség tagjai számára. Amennyiben ez a jelképrendszer fellazul, széthull, működésképtelenné válik, akkor az általa generált identitásminták is érvényüket veszítik, lehetőséget teremtve a kettős vagy kevert identitás kialakulásához.²⁵

Megfigyeléseim szerint a jelentős idegenforgalmú régió faragott falukapuinak felfedezése még a hazaiak számára is egzotikumnak számít, és egyben a jelképértékű székely építményről alkotott képzetek letisztultan mivoltát mutatja, hogy – például Kovászna esetében a bejáratát jelző ro-

²⁴ A válaszadást nehezíti a háromszéki magyar anyanyelvű cigány lakosság építészeti vonatkozásokban is megnyilvánuló aspirációjának tapasztalata, amely során alpesi villáik elé a család számára székely identitást „biztosító” faragott székely kaput állítanak.

²⁵ Bodó Julianna kiemelten érvényesnek tartja ezt az elsőgenerációs városiakok identitásának alakulására. BODÓ Julianna 2000, 56.

vásírasos kapuknál – az üdülésre érkező bukaresti román turisták némelyike abban a tudatban fényképeződik, hogy a kapuk a Kovászna megyei románok szemet gyönyörködtető, értékteremtő népművészeti tettei.

5. Szimbólum a testvérkapcsolatokban

A háromszéki–külföldi egyházi és polgári testvérkapcsolatok kontextusában a székely önmeghatározásnak a 21. század elejére jellegzetes kulturális tényezőjévé a faragott falukapu, a székely kapu emelkedett.²⁶ A külföldi testvértelepülések küldöttjei a falukapuvál háromszéki tartózkodásuk idején szembesültek, s a példák szerint a kapcsolatok megerősítésének, az innen érkező pozitív visszajelzésnek a faragott falukapu ajándékozása lett az egyik legkifejezőbb lehetősége.

A székely közösségek által adományozott tipikus *székely* ajándék külföldi avatóünnepségének forgatókönyve letisztázatlan kulturális és etnikai aspektusokat tartalmaz, a hagyomány nem kellő kulturális beágyazottságát jelzi az avatóesemények zavara. Zabola magyarországi testvértelepülésének, Tapolcának 2004-ben ajándékozta az akkor még „Európa legnagyobb székely kapujának” titulált alkotást, amely megformálásában különleges (a nagykapu ívéhez kétoldalt illesztett két kiskapu nincs a nagykapuvál egy síkban, erre merőlegesek; a kapu tehát legalább *statikailag* kifogástalan szerkezetű). A közösség életében precedens nélküli eseményre zabolai románok is elkísérték a zabolai székelyeket. Az avatóceremónián elhangzott a magyar, a román, majd a székely himnusz is. A testvértelepülési megállapodásokat a székely kapu tövében az ajándékozó Zabola részéről egy román, a fogadó Tapolca részéről pedig egy magyar népviseletbe öltözött fiú olvasta fel.²⁷

A falukapuk nívum jellegét mutatja, illetve az objektumokhoz kapcsolódóan kitalált, nem kulturálisan beágyazott rituális viselkedést jelez, hogy 2005 nyarán, a tapolcai küldöttség ittjártakor a Zabolán álló falukaput zártkörű kivonulás során emlékművekhez hasonlóan megkoszo-

²⁶ Az udvarhelyszéki Máréfalva is a székely kapukon keresztül vált széles körben ismertté. Máréfalván azonban a díszes székely kapuk a tradíció teremtette értékek örökítésének tényezői, olyan műemlékkapuk, amelyek nem falurészek, hanem családi porták előtt állnak. Lásd KOVÁCS Piroska 2000; 2001–2006; GAGYI József 2004.

²⁷ www.tapolca.hu/tajekoztatás/online_újság

rúzták, melynek a tetejére illesztett kisméretű faragott kopjájára piros-fehér-zöld szalag is került. Információim szerint az idegenben felállított, a székelyek üzenetét hordozó faragott kapuk előtt is hasonló, nemzeti síkra emelt rítusok zajlanak.

A testvértelepülési kapcsolatok ápolása során tehát a faragott kapu az elszakított nemzettestek között összekötő funkciójú, rituálisan felértékelt *székely emlékmű*ként jelenik meg. Az autenikusság, a tradíció számonkérése alól ezeket a kapukat éppen nemzeti érzelmekkel felvértezett szimbólum jellegük menti fel. A jelképes ajándék konkrét eredmények reményét hordozza, olyannyira, hogy – mint az alábbi sorokból kiderül – a külföldre küldött szimbólumtól még jelentős nemzetpolitikai döntések is függővé válhatnak: „ha szimbólum-kapunak tekintjük, akkor nem föltétlen kell a hagyományos székely kapuink méreteit »számon kérni« azon, hiszen funkciója is más. Motivumkincsében, feliratozásában fenntartások nélkül követi a hagyományokat. Gondoljunk csak arra, hogy az utóbbi években több nagyobb méretű barátság-kaput is ajándékoztak székelyeink számos anyaországi testvérközségnek, akiktől jóindulatúan csak annyit várnak el, hogy őket is »olyan mértékkel mérjék«, s olyan szívvel szavazzanak december 5-én, ahogyan ők e kapukba beledtak apait-anyait.”²⁸

6. A falukapuk utóélete

Korábban jeleztem, hogy a három-négy éves faragott építmények lábazata az anyag nem megfelelő előkészítése és megválogatása miatt több településen elgörbült, rontva a kapu dekoratív aspektusát. Ezt a folyamatot az adott időjárási feltételek tovább gyorsítják. A kivitelezésből fakadó hibáknál súlyosabban károsítják a dískapukat a közlekedési balesetek, koccanások. Papolcon járva felfigyelhetünk arra, hogy utcasarokra, kanyarba lévén építve, az egyik kerékdobó faragott rátétje hiányzik, s vélhetően ugyancsak a forgalom számlájára írható az a roncsolás, amely során a faragott kapuláb sarkából kihasadt egy darab.

Alig négy és fél éves fennállása után a zabolai dískaput egy közlekedési baleset során teljesen kiütötték a helyéből, amelynek következtében jelentős károsodások érték a faragott elemeit. A balesetben a 12,6 méter

²⁸ *Hargita Népe*, XVI., 2004. nov. 23., 276. szám.

széles és 7 méter magas faragott kapu galambbúgos tetőzete rázuhant a gépkocsira, súlyosan megrongálva azt. Az autó egyik utasát kórházba szállították. Az esemény szimbolikus jelentőségét bizonyítja, hogy több magyar sajtóorgánium is kiemelten tárgyalta a szerencsétlenség körülményeit.²⁹ A település vezetősége jelezte, hogy a balesetet követően nemso-kára konkrét lépések történtek a „megyében elsőként” felavatott kapu, a „község büszkesége” visszaállításának céljával.³⁰ Az ügyben elsőként tudósító *Háromszék* napilap (majd ezt követően a *Krónika* is) – az eset jelentőségére való tekintettel – eltért a szokásos újságírói gyakorlattól, amely szerint a törvénytörtő személyeket általában legalább (család)nevük kezdőbetűi mögé rejtik. Az ügyet kiemelték a balesetekről tudósító rendőrségi hírek rovatából, és külön cikket szenteltek annak. Értelmezésem szerint az ittas sofőr nevének közlésével itt latens módon kihangsúlyozódott az az etnikai-kulturális kontraszt, amely a *teljesen tönkrement* faragott kapu *székely* és a baleset során „nem annyira súlyos” állapotú részeg sofőr *román* mivoltából fakadó disszonanciát a rejtett etnikai konfliktusok szférájába lendíti.³¹

7. Összegzés, következtetések

A székely kapu hagyományának továbbéltetése és a divat követése között a falukapuk jelentősége túllépett a díszítés és faragott ornamentika, a székely motívumkincs közvetítette kulturális üzeneteken. A régióon belül a székely közösség *lokális* önmeghatározását nyújtja általa, a külső világgal szembeni viszonyrendszerben pedig a regionális és etnikai identitás, a *háromszéki székely* identitáskategória kerül a kapu közvetítette üzenetekbe kódolva.

A díszítő szándékon, a komplex identitás tárgyiasításán túl a falukapuk 21. századi jelentősége a már létező testvértelepülési kapcsolatok megerősítésében, új kapcsolatok kiépítésében rejlik, illetve, amennyiben marketingfogásként, a falusi turizmus bátorításaként épül, jövőorientált,

²⁹ Súlyos baleset Zabolán. *Háromszék*, 2007. okt. 29. ; Kidőlt a székely kapu. *Krónika*, 2007. okt. 30.; Visszaállítják a kaput. *Székely Hírmondó*, 2007. nov. 13.

³⁰ Lásd: Visszaállítják a kaput. *Székely Hírmondó*, 2007. nov. 13.

³¹ *Háromszék*, 2007. okt. 29.

perspektivikus szándékot mutat. Úgy látom, a jelen hagyományának rituális konstruálása során az eseményé szervezett avatási ünnepség külsőségei mögött számos aspektusban fölfeslik a modell előzménynélkülisége, a forгатókönyv egyes fejezeteinek bizonytalan vagy éppen disszonáns ösz-szeszerkesztése során a tradícióba ágyazott kulturális előkép hiánya.

Orbaiszéken a falukapuk emelésében a települések közti szimbolikus kihívás és megmérettetés is fontos szerepet játszik. Ugyancsak rivalizálás tárgya a falukapu-állítás sorában elfoglalt pozíció és az emelt építmény méreteinek összehasonlítása. Ez a versengés a sorban harmadik-negyedik „világ legnagyobb székelv kapuja” vagy „Európa legnagyobb székelv kapuja” cím felvállalásának, majd elvesztésének tényével is példázható.³²

A települések lakóinak álláspontjában ezért az elismerő és a bíráló magatartás közt leginkább az elítélő, hátsó szándékot felismerni vélő hangnem dominál: *Ha a világ legnagyobb székelv kapuja, akkor a világ legnagyobb közössége kell lakjon benne, legalább lelkileg vagy szellemileg. Ha valami méreteiben túl akarja szárnyalni a templomot, akkor az valami beteges, grandomániás dolog kell legyen...* Így sokan megkérdőjelezik a grandiózus kapu állításának létjogosultságát, például egy középkorú férfi véleménye szerint: *égyik marha kezd, s a többi utána, má azt se tudják, kinek csináljanak szobrot, vagy melyik csináljon nagyobb kaput...* Többek szerint a látványos befektetés egyrészt lokális szándékú, a polgármesteri pozíció megtartása érdekében történik, másrészt a régió falvainak adminisztratív elitjei közti versengés tárgya, amely szimbolikus egymás fölé kerekedést, egyszersmind gazdasági potenciált is jelöl. Emellett szólnak a kapuzábékon feltüntetett politikai üzenetek is: *...tervezte a [...] pólgármester ... (!), állítottatta [...] község önkormányzata [...] pólgármestersége (!) idején* stb.

Napjainkban az újra felfedezett falukapuk által Orbaiszéken igazi reneszánsza bontakozik ki magának a faragásnak is mint specifikus székelv népművészetnek. Ezt a tendenciát jeleztem, amikor a székelv kapuk mellett a faragott kopjafák, településtáblák, hántott szálfákból ácsolt busz-

³² Legújabb jelzések szerint a „világ legnagyobb székelv kapuja” címet újra megostromolni készül a sepsiszéki Uzon. A világ legnagyobb székelv kapuját állítják. Háromszék, 2008. jan. 16. Csernáton község négy települése bejáratához pedig egy-egy „Székelvföldet szimbolizáló kaput” állítanak, „mindenféle versengési szándék nélkül.” Sportcsarnokátadás és székelvkapu-avatók. Székelv Hírmondó, 2008. jan. 15.

megállók terjedését mutattam be. Javasolható, hogy nem ártana megfontoltan eljárni egy-egy új ötlet faragott kivitelezését illetően, megeshet ugyanis, hogy a turistacsalogatónak szánt faragott térplasztikai alkotások a pozitív szándékkal ellentétes módon a kétes értékű *székely produktumok* kategóriájá felé és a harmonikus, ízléses faluképnek – közvetve pedig a minőségi faluturizmusnak – lényeges esztétikai károkat okozó *népművészeti giccs* irányába tolódnak el.³³

A tradicionális falukapuk használatból való kihullásának klasszikus magyarázataira reagálva leszűrhető következtetés, hogy a jelen megváltozott világában a „motorizáció” jelentette akadályt legyőzik a székely fafaragók, amikor a megsűrűsödött közúti forgalomhoz és a negyven tonnás teherautók zavartalan közlekedéséhez igazítják gyarapodó számú faragott építményeik méreteit. Ezek a falukapuk a 21. században – Orbán Balázssal szólva – most már „inkább ékítményül, mint szükségből állnak ott”³⁴, s valójában a háromszéki falvak egymás és külvilág előtti rivalizálásának, *pezderkedésének* első számú objektumaivá váltak.

Irodalom

BARABÁS László

2000 Régi és új kapuk Szovátán, in: *Uő: Kapun belül, kapun kívül. Népismereti írások*, Impress Kiadó, Marosvásárhely, 73–78.

BÁRTH János

1979 *falukapu, falukerítés*, in: Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon*, II, (F–Ka), Akadémiai Kiadó, Budapest, 30–31.

1997 A falvak és agrárvárosok belterülete, in: Paládi-Kovács Attila (főszerk.): *Magyar Néprajz IV. Életmód*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 45–48.

BODÓ Julianna

2000 Szempontok az ünneplési gyakorlat vizsgálatához, in: *Uő* (szerk.): *Miénk a tér? Szimbolikus térhasználat a székelyföldi régióban*,

³³ Az egyik orbaiszéki települése polgármestere „nem elégszik meg az óriás székely kapuval sem, tervei szerint egy 2 méternél is magasabb »székely férfi« kerül majd melléje. A vendégváró nemcsak faragott istenhozzottal köszönti a látogatókat, hanem büszkén mutatja a település címerét is.” Lásd: Óriás székely fogad. Székely Hírmondó, 2007. dec. 19.

³⁴ ORBÁN Balázs 1868.

- KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja, Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 43–62.
- GAGYI József
2004 *Örökített székelykapu. Környezetek, örökség, örökségesítés egy székelyföldi faluban*, Mentor Kiadó, Marosvásárhely.
- HALÁSZ Péter
1997 Szabófalva helynevei, *Magyar Névtani Dolgozatok*, 143, Budapest, 14–18.
- HEGYELI Attila
2004 A küszöb nagy hágó. A térbeli határ egyik archetípusa a folklórban, in: Tánccsoz Vilmos (szerk.): *Képek a folklórban. Tanulmányok az archetipikus szimbolizáció köréből*, KJNT, Kolozsvár, 9–38.
- IMREH István
1973 *A rendtartó székely falu. Faluközösségi határozatok a feudalizmus utolsó évszázadaiban*, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.
- IMREH István – SZESZKA ERDŐS Péter
1978 A szabófalvi jogszokásokról, *Népismereti dolgozatok*, Bukarest, 195–207.
- JANKOVICS Marcell
2000 *kapu*, in: Hoppál Mihály – Jankovics Marcell – Nagy András – Szemadám György: *Jelképtár*, Helikon Kiadó, Budapest, 107–108.
- KINDA István
2006 Székely falukapuk. Adatok és szempontok egy régi-új jelenség értelmezéséhez, *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 14. Tanulmányok Szentimrei Judit 85. születésnapjára*, KJNT, Kolozsvár, 272–287.
- KOVÁCS Piroska
2000 *Székelykapuk Máréfalván*, Mentor Kiadó, Marosvásárhely.
2001–2006 *Elődeink hagyatéka. Udvarhelyszéki öreg székelykapuk katasztere*. Hargita Megyei Kulturális Központ, Csíkszereda, CD-ROM.
- L. JUHÁSZ Ilona
2005 „Fába róva, földbe ütte...” *A kopjafák/emlékoszlopok mint a szimbolikus térfoglalás eszközei a szlovákiai magyaroknál*, Fórum Ki-sebbségkutató Intézet Etnológiai Központ – Lilium Aurum Könyvkiadó, Komárom–Dunaszerdahely.

LUKÁCS László

2002 A falukapu a Dunántúlon, Erdélyben és Moldvában, *Alba Regia. A Szent István Kirány Múzeum Évkönyve, XXXI*, Székesfehérvár, 35–45.

ORBÁN Balázs

1868 *A székelyföld leírása (1868–1873). Történelmi, régészeti, természetrajzi s népismeai szempontból*. Pest.

POZSONY Ferenc

2002 „Éltem négy évet”, in: Uó: *Zabola*, Száz magyar falu könyvesháza Kht., Budapest, 60–68.

2006 Erdélyi népszokások, *Néprajzi Egyetemi Jegyzetek 1*, KJNT – BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék, Kolozsvár.

STAHL, Henri H.

1992 *A régi román falu és öröksége*, ELTE BTK, Budapest.

SZABÓ T. Attila

1980 Két falu- vagy mezőkapu adat Moldvából és Erdélyből, *Nép és nyelv. Válogatott tanulmányok, cikkek*, IV, Bukarest, 342–343.

TAKÁCS Lajos

1987 *Határjelek, határjárás a feudális kor végén Magyarországon*, Akadémiai Kiadó, Budapest.